

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

Бандурка О. М.,
доктор юридичних наук, професор,
академік АПрН України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

Богатирьова О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального і кримінально-виконавчого
права та кримінології
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.81

**ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

Розглядається застосування порівняльного методу в науці кримінально-виконавчого права.

Ключові слова: застосування, порівняльний метод, наука, кримінально-виконавче право.

Рассматривается применение сравнительного метода в науке уголовно-исполнительного права.

Ключевые слова: применение, сравнительный метод, наука, уголовно-исполнительное право.

The article is dedicated to research of the application of the comparative method in the science of criminal-executive law.

Key words: application, comparative method, science, criminal-executive law.

Вступ. Подальший розвиток демократії, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язано з підвищенням якості та ефективності роботи пенітенціарних установ, під час якої виникають, змінюються та припиняються різні види правовідносин, провідне місце серед яких належить кримінально-виконавчим. Намагання впровадити в повсякденне життя українського суспільства ліберальні європейські цінності обумовило необхідність оптимізації діяльності Державної пенітенціарної служби України відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів поведіння із засудженими.

У цьому контексті вагомим значення щодо трансформації інститутів кримінально-виконавчого права набуває і вдосконалення процесу застосування засобів виправлення та ресоціалізації засуджених. Зазначені аргументи дають змогу визначити персоналу пенітенціарних установ необхідне коло завдань з метою їх вивчення і виконання.

Теоретичним підґрунтям написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, Х. Н. Бехруза, В. І. Борисова, І. Г. Богатирьова, Є. М. Бодюла, В. К. Гришука, О. М. Джужі, В. П. Казимирчука, О. Г. Колба О. Ф. Кістяківського, П. П. Михайленка, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, М. С. Таганцева, В. Я. Тація, В. М. Трубникова та ін.

Постановка завдання. Мета статті – потреба привернути увагу вчених і практиків до застосування порівняльного методу в науці кримінально-виконавчого права, що уможливить його використання в науковому пошуку під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників.

Результати дослідження. Застосування порівняльного методу в науці кримінально-виконавчого права має за мету розширення та поглиблення уявлень про кримінально-виконавче право як нову сучасну дисципліну. Порівняльне правознавство – це теорія чи наукова дисципліна в низці галузей юридичної науки. Його мета – вивчення і зіставлення різних правових масивів і систем між собою та з нормами міжнародного права, виявлення їх схожості та відмінностей, визначення тенденцій загальносвітового розвитку.

Ми поділяємо позицію І. Г. Богатирьова, С. М. Бодюла, О. М. Джужі, О. Г. Колба про необхідність єдиного (порівняльного) курсу кримінально-виконавчого права, в якому проглядалась би єдність і диференціація норм кримінально-виконавчого права різних країн, які забезпечують відповідно до міжнародних стандартів порядок і умови тримання засуджених та ув'язнених.

Однак на цьому шляху виникає низка проблем, без розв'язання яких зусилля вчених не дадуть того бажаного результату, на який, у кінцевому результаті, сподіваються законодавець і суспільство.

Перш за все важливо розуміти, що не існує ідеальних правових систем. Їх ефективність визначається своєчасністю й відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку. В Україні останні два десятиліття відбувається ідеалізація права західного типу, незважаючи навіть на очевидні суттєві відмінності в історії формування цих правових систем.

Справджується найгірший варіант модернізації країни, держави і права: «сліпе копіювання чужих моделей регулювання суспільних відносин». Але ще В. П. Казимирчук звертав увагу на один надзвичайно важливий аспект характеристики західного права: «Позитивним і принципово важливим слід уважати те, що основні зусилля західних учених направлені на виявлення причин у межах демократичного суспільства та на виконання вимоги щодо вивчення права у дії, пошуку і створення гарантій реалізації прав» [1, с. 151].

Тобто західні правові моделі також не завжди досконалі, тому потребують скрупульозного вивчення і глибокого аналізу. «Порівнянню повинні підлягати не тільки закони, але й підзаконні акти, судова практика, колективні договори, звичаї, і що особливо важливо, практика застосування законодавства. Таким чином, порівняння законів на папері не менш важливо, ніж законів у дії, тобто «живого права».

Отже в розв'язанні означених вище проблем слід звернути увагу на те положення, що використання зарубіжного досвіду не може й не повинно ставати основним шляхом оптимізації кримінально-виконавчого права в сучасний період модернізації органів і установ виконання покарань. Основним шляхом має стати збереження чинних і створення нових норм чи моделей, які відповідають соціально-економічним умовам, традиціям, національним особливостям тощо.

Цілком природно використання позитивного досвіду правового регулювання кримінально-виконавчих відносин у країнах СНД. Однак правову форму не можна розглядати в її чистому вигляді як самодостатнє явище, не пов'язане з конкретними соціальними і політичними умовами. Яскравий приклад цього – спроба рецепції швейцарського законодавства в Туреччині (1926 р.)

Рецепція іноземного права як механічне пристосування законодавства, не є творчим розвитком права, суперечить елементарним правилам демократичного процесу підготовки, обговорення і прийняття законів, ігнорує національні й місцеві особливості. В результаті право іншої країни залишається чужорідним тілом у соціальній тканині іншої держави.

Однак спочатку необхідно дати загальну характеристику порівняльно-правового методу та порівняльного правознавства (компаративізму), оскільки це має принципове значення для порівняльно-правових досліджень у кримінально-виконавчому праві. В загальному вигляді можна виокремити три основні позиції, які розкривають значення й вигоди порівняльного права:

- воно дуже корисне для вивчення історії права і його філософського осмислення;
- воно корисне також для кращого розуміння і вдосконалення власного національного права;
- воно має величезне значення для створення кращих правових форм відносин, які складаються у міжнародному спілкуванні.

Методологія порівняльного кримінально-виконавчого права – це складна структура, яка складається із загальних, концептуальних підходів (ідей), методологічних принципів, конкретних методів і методик порівняльно-правового аналізу, що розроблені як у рамках самої теорії порівняльного кримінально-виконавчого права, так і запозичених та адаптованих, залежно від предмета порівняльного кримінально-виконавчого права, з інших юридичних і неюридичних наук.

Основними *методологічними принципами* порівняльного кримінально-виконавчого права є:

- принцип об'єктивності;
- принцип функціоналізму;
- принцип можливості порівнювання;
- принцип дотримання оптимального різноманіття правових систем і підсистем;
- принцип усебічного врахування історичних, національних, економічних, соціально-політичних та інших умов.

Серед методологічних принципів необхідно виділити принцип можливості порівнювання явищ та інститутів, які порівнюються. Його сутність зводиться до того, що в процесі підготовки і проведення порівняльно-правових досліджень чітко виконується вимога, згідно з якою об'єкти порівняння мають бути «порівнюваними» й між ними в обов'язковому порядку має бути прямий зв'язок.

Даний принцип передбачає наявність у різних явищ, інститутів та установ загальних рис, ознак належності до одного й того ж роду або виду, наявність у них схожих структур, функцій, загальної сфери застосування, аналогічних завдань і цільових установок.

Слід звернути увагу на основні принципи, закладені в Європейських пенітенціарних правилах, а саме:

1. У поведженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватись їхніх прав людини.
2. Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту.
3. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідні та відповідати тій обґрунтованій меті, через яку вони накладалися.
4. Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права, не може бути виправдано нестачею ресурсів.
5. Життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближено до позитивних аспектів життя у суспільстві.
6. Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі.
7. Необхідно заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучати громадянське суспільство до участі у питаннях в'язничного життя.
8. Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведження з ув'язненими.
9. Усі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектувати державні органи та надавати їх незалежному моніторингу [2].

Комплексний підхід до використання методології порівняльного кримінально-виконавчого права – це необхідна умова продуктивного вивчення сучасних підходів до виправлення і ресоціалізації засуджених у різних країнах світу. Професор І. Г. Богатирьов вказує на *об'єкти порівняння* у кримінально-виконавчому праві, зокрема, це норми, інститути, органи, установи, кримінально-виконавчі правовідносини, кримінально-виконавча характеристика, юридичні процедури виконання та відбування покарань. Головне, щоб ці правові явища не виходили за рамки проблематики кримінально-виконавчого права, а їх порівняння не суперечило теорії права [3].

Слід погодитися з думкою В. П. Казимирчука, який вважає, що під час вивчення правових явищ, відштовхуючись від наукових абстракцій, які відображають загальне, суттєве,

те, що повторюється, соціально-політичну сутність державно-правових інститутів, дослідник йде до виявлення їх службової ролі, соціальних функцій та ефективності [1, с. 74].

Як правильно зазначається в науковій літературі, це дозволяє йти у дослідженні від багатоманітності даних у законодавстві до тих реальних суспільних відносин – матеріальних умов життя, які лежать в основі правових норм і правовідносин і повинні слугувати основою забезпечення необхідності відповідних правових інститутів.

У цьому випадку відправним пунктом дослідження є *встановлення того змісту правового інституту*, що аналізується, яке потім дозволить пояснити його специфічні правові властивості. Для виділення такої основи дослідник має використати всю сукупність наявних методів і засобів пізнання: конкретно-соціологічний, порівняльний, прийом абстракції, звертаючись до висновків інших наук.

Порівняльне правознавство використовує *широкий спектр методів* наукового пізнання, найбільш уживаними з яких є: порівняльно-правовий; системно-функціональний; конкретно-історичний; конкретно-соціологічний; формально-логічний; метод правового моделювання та ін.

Крім того, В. П. Казимирчук наводить низку основоположних принципово важливих позицій, базових для сучасних досліджень у галузі порівняльного правознавства, що дозволяють виявляти сутність досліджуваних правових явищ:

– у власному, більш точному, значенні *метод порівняльного дослідження* має за свій об'єкт аналогічні або схожі інститути двох або декількох правових систем, спільних або протилежних за своїм соціальним змістом;

– *порівняння як прийом логіки* передбачає, що в об'єктах, які досліджуються, є якісно схожі ознаки. Але з'ясування значення кожної ознаки, розкриття її соціально-економічного змісту безумовно приведе до з'ясування корінних відмінностей (тобто того, що визначає специфіку, особливості цього об'єкта) різних правових систем;

– важлива сторона в застосуванні методу порівняльного вивчення права – це необхідність поєднання його з конкретно-соціологічним аналізом, тобто *поєднання конкретного правового матеріалу з соціологічним підходом*;

– для наукового пізнання замало встановити риси схожості та відмінності; важливо з'ясувати, *які причини обумовили схожість та відмінності* між тими чи іншими правовими інститутами, всебічно проаналізувати їх спільні риси та відмінності. Останнє досягається не особливим порівняльним методом, а всіма тими прийомами наукової методології, які забезпечують історичний, соціологічний та юридичний аналіз правових інститутів;

– вивчення юристом-дослідником нормативного матеріалу однієї якоїсь національної правової системи або країни не дає досить широкого матеріалу для узагальнення й висновків, не можна обійтись без порівняльного методу в історичному дослідженні правових систем різних епох і різних народів. Як наслідок, з одного боку, для можливості формування найдостовірніших у науковому плані висновків необхідно спиратися на максимально найбільший фактичний;

– *нормативний та історичний матеріал*. З іншого боку, вироблення прийомів наукового зіставлення досліджуваного матеріалу, принципів узагальнення дозволяє досліднику легко орієнтуватися в ньому, обирати найважливіші й необхідні факти;

– слід урахувувати важливість порівняльного вивчення правових систем різноманітних держав в інтересах законодавчої діяльності для виконання суто практичних завдань, що виникають перед власною державою [1, с. 97–116].

Історико-правовий метод – безумовна складова сучасних порівняльно-правових досліджень. Слід зазначити, що порівняння у кримінально-виконавчому праві здійснюються у двох напрямках: горизонтальному – порівняння різних національних систем кримінально-виконавчого права і вертикальному – зіставлення міжнародних пенітенціарних стандартів і норм національного права [4, с. 11]. Однак, на наш погляд, не менш важливим у вертикальному напрямі порівняння є дослідження історичного генезису правового регулювання різних аспектів кримінально-виконавчих відносин, що охоплюються предметом кримінально-виконавчого права. Конкретно-історичний метод дозволяє оцінити не тільки сучасний стан явищ, але й прогнозувати їх майбутнє. Він допомагає дослідникам звертатися до тих

історичних фактів, дат, подій і хронік, які дозволяють вибудувати загальну картину їх еволюції [5, с. 23].

У зв'язку з цим теоретико-прикладне дослідження функціонування органів і установ виконання покарань не може бути проведено без вагомій історико-правової складової, обсяг якої обмежується тільки обраним науковим пошуком і необхідністю концентруватися на певній проблематиці.

Утім вже в перших наукових працях, присвячених проблемам кримінально-виконавчого права, близько однієї третини обсягу відводилось його ретроспективному аналізу. Саме на аналізі еволюційних процесів перші вчені-пенітенціаристи ґрунтували свої теоретичні конструкції. Це були не просто історичні екскурси чи довідки, або історико-правові вступи. Вони присвячувались історії зародження, становлення й розвитку кримінально-виконавчого права [6; 7].

Висновки. Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що підготовлена нами стаття – це спроба інтегративного порівняльно-правового дослідження, котре включатиме як горизонтальне, так і вертикальне порівняння (у тому числі й в історичному контексті).

Список використаних джерел:

1. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения / Казимирчук В. П. – М. : Юрид. лит., 1965. – 204 с.
2. Трубников В. М. Европейские пенитенциарные правила. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 127–167.
3. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : підручник / Богатирьов І. Г. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 352 с.
4. Киселев І. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учебник / Киселев І. Я. – М. : Дело, 1999. – 728 с.
5. Бехруз Х. Н. Методологические вопросы сравнительного правоведения / Бехруз Х. Н. – К. ; Сімферополь : Ин-т гос. и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Изд-во Логос, 2007. – 32 с.
6. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України [упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резник]. – К. : РВВ КІВС, 1998. – Т. 1. – Ч. 1. – 414 с.
7. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України [упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резник]. – К. : ВД «Говард пресс», 1999. – Т. 2. – Ч. 1. – 456 с.

БОГАТИРЬОВ І. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-
дослідного центру
(Інститут кримінально-виконавчої служби)

ПУЗИРЬОВ М. С.,

кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії науково-дослідного центру
(Інститут кримінально-виконавчої служби)

УДК 343.81

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОРІВНЯЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Визначено теоретичні засади порівняльного кримінально-виконавчого права, його роль у підготовці фахівців для Державної кримінально-виконавчої служби України.

